

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ МОЛОКОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК У РИНКОВИХ УМОВАХ: СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC RELATIONS IN THE AGRICULTURAL DAIRY SUBSECTOR UNDER THE MARKET CONDITIONS: THE ESSENTIAL CHARACTERISTICS AND FUTURE IMPROVEMENT

Тарас БОЖИДАРНИК,
доктор економічних наук,
Луцький національний технічний університет

Taras BOZHIDARNIK,
Doctor of Economics,
Luts National Technical University

Поглиблення ринкових трансформацій в АПК України призвело до ускладнення й урізноманітнення організаційно-економічних відносин між суб'єктами аграрного бізнесу в основних його сегментах. Це стосується організаційно-економічних відносин між виробниками сільськогосподарської сировини та переробними підприємствами, матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва та впровадження сучасних форм інтеграції та кооперації. За роки реформ було допущено ряд прорахунків у виборі пріоритетів та інструментів структурної перебудови окремих підкомплексів АПК України якраз через неврахування особливостей і специфіки організаційно-економічних відносин у всіх фазах відтворювального процесу.

Висока диверсифікованість аграрного сектора вимагає постановки питання щодо вдосконалення організаційно-економічних відносин не всередині окремого підкомплексу чи всього АПК, а організаційно-економічних відносин даного сектора з іншими сегментами національного господарства. Тим більше, що розширене відтворення потужностей окремих підприємств АПК безпосередньо пов'язане з виробництвом нафтопродуктів, захисних препаратів, розвитком підприємств сільськогосподарського машинобудування та хімічної індустрії.

У працях вітчизняних вчених розглядаються особливості становлення організаційно-економічних відносин АПК з іншими сегментами національного господарства, але не завжди прослідковуються галузеві особливості та інституціональне підґрунтя формування даного виду відносин в окремих продуктових підкомплексах, особливо молокопродуктовому. З огляду на викладене цілями даної публікації є уточнення сутності категорії «організаційно-економічні відносини», виявлення прикметних рис становлення організаційно-економічних відносин в АПК та визначення їх форм і видів у молокопродуктовому підкомплексі.

Організаційно-економічні відносини є однією з основних складових виробничих відносин і характеризують ступінь розвитку організації продуктивних сил, комбінацію їх елементів відповідно до існуючої суспільно-економічної формації. Ряд дослідників розглядають організаційно-економічні відносини як сукупність заходів, які забезпечують за допомогою договірних відносин подальше відтворення ресурсно-виробничого потенціалу агропромислових підприємств та виступають відображенням різних аспектів виробничих зв'язків між учасниками агропромислового ланцюга на всіх стадіях процесу відтворення. Л.Абалкін вважав, що організаційно-економічні відносини є частиною виробничих відносин і виступають як господарський механізм, основними ланками якого є організаційна структура виробництва і його підсистеми (управління, планування й програмування виробничо-господарської

діяльності), система економічного стимулювання підприємств та їх працівників, що включає ціноутворення, оподаткування, кредитування, страхування та оплату праці [1].

Існує значний спектр підходів щодо визначення сутності організаційно-економічних відносин, їх структуризації та ідентифікації. Дуже часто організаційно-економічні відносини зводяться до суто економічних відносин, що не завжди дозволяє виокремити організаційну складову підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності підприємств АПК. На думку М.Коденської, економічні відносини суб'єктів виробничо-господарської діяльності є сукупністю організаційно-економічних заходів, що забезпечують підприємствам необхідні умови ефективної дії економічного механізму через договірні відносини [4].

В.Гринчук розглядає систему економічних відносин як сукупність організаційно-економічних заходів, стимулів-реакцій і важелів, що мають правову основу, перебувають між собою у певній залежності й забезпечують ефективне ведення виробничо-господарської, комерційної та іншої діяльності конкретних суб'єктів партнерства [2].

На думку О.Крисального, економічні відносини включають організаційно-управлінські, виробничо-технологічні та фінансово-економічні відносини [5].

З наведених вище думок ми можемо зробити висновок про те, що немає єдиного загальноприйнятого підходу щодо визначення сутності й структуризації економічних відносин. Одні пов'язують їх з виробничими відносинами, інші – з організаційно-економічними зв'язками, а треті – зі встановленням паритетних умов взаємодії учасників агропромислового ланцюга. Цікавим із точки зору ідентифікації окремих складових організаційно-економічних відносин є підхід О.Крисального.

Організаційно-економічні відносини є ширшим поняттям, ніж економічні. Останні включають відносини щодо фінансування, оподаткування, ціноутворення виробництва сільськогосподарської продукції та її перерозподілу між основними учасниками агропромислового ланцюга й державою, а перші, включаючи всю сукупність економічних відносин, містять широкий спектр форм, методів і способів організації сільськогосподарського виробництва на основі дотримання принципів пропорційності, збалансованості та економії часу.

У сучасних умовах, коли на більшості ринків продовольчих товарів загострюється конкурентна боротьба, забезпечити високий рівень конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектора дуже проблематично без кардинальної трансформації всього спектра організаційно-економічних відносин. Малоефективним є підхід до розв'язання кризових проблем в АПК країни лише за допомогою механізму дотацій і субсидій в аграрному секторі економіки [3]. Потрібно формувати нові

У статті розглядаються існуючі підходи та дається власне визначення категорії «організаційно-економічні відносини». Розкриваються проблеми формування організаційно-економічних відносин продуктових підкомплексів АПК в умовах ринкових відносин. Розглянуто особливості становлення та види і форми організаційно-економічних відносин молокопродуктового підкомплексу в системі суспільного відтворення.

The paper discusses existing approaches and gives a proper definition of the «organizational and economic relations». Problems of forming organizational and economic relations of grocery agricultural subsectors under the market conditions are revealed. The peculiarities of formation and the types and forms of organizational and economic relations of dairy subsector in the system of social reproduction are analysed.

організаційні форми підприємництва, що володітимуть високим рівнем концентрації фінансових ресурсів, активно впроваджуватимуть інноваційні технології, формуватимуть власні ніші на глобальних ринках. Тому реформування потребує не стільки суто економічні, скільки організаційно-економічні відносини в напрямі формування реальних точок зростання потенціалу аграрної сфери країни.

Особливо складними є організаційно-економічні відносини у продуктових підкомплексах АПК України, оскільки в ряді регіонів вони виступають базовими ланками господарського комплексу, становлять основу продовольчої безпеки держави, виробляють продукцію з високою часткою доданої вартості, а сировинна база більшості з них відзначається низькою транспортабельністю та має швидкопливний характер.

З огляду на це встановлення організаційно-економічних відносин між суб'єктами агропродовольчого бізнесу має базуватися на врахуванні недостатньої сформованості інституціонального середовища імплементації у вітчизняну практику перевірених у високорозвинених країнах сучасних форм концентрації, кооперації, спеціалізації та комбінування виробництва сільськогосподарської продукції, незрозумілості інфраструктури вітчизняного аграрного ринку, невідповідності подальшої перебудови системи державної підтримки окремих категорій виробників продовольства.

Найбільшим резонансом відзначаються підходи щодо реформування організаційно-економічних відносин у молокопродуктовому підкомплексі АПК України, оскільки, на думку В.Гринчука, реалізація суб'єктами цього підкомплексу власних економічних інтересів вступає у міжгалузеві відносини (товарно-грошові, розподільчі, майнові, фінансові), що призводить до виникнення технологічної, економічної, організаційної та інформаційної залежності [2]. Тому організаційно-економічні відносини у молокопродуктовому підкомплексі слід розглядати як відносини суб'єктів ринку, різних форм господарювання і власності, що базуються на участі в єдиному виробничо-технологічному ланцюзі виробництва молочної продукції, побудованому на взаємовигідній основі й зорієнтованому на одержання максимального прибутку, що дозволить забезпечити розширене відтворення ресурсно-виробничого потенціалу.

Потреба в реформуванні організаційно-економічних відносин молокопродуктового підкомплексу з іншими сегментами національного госпо-

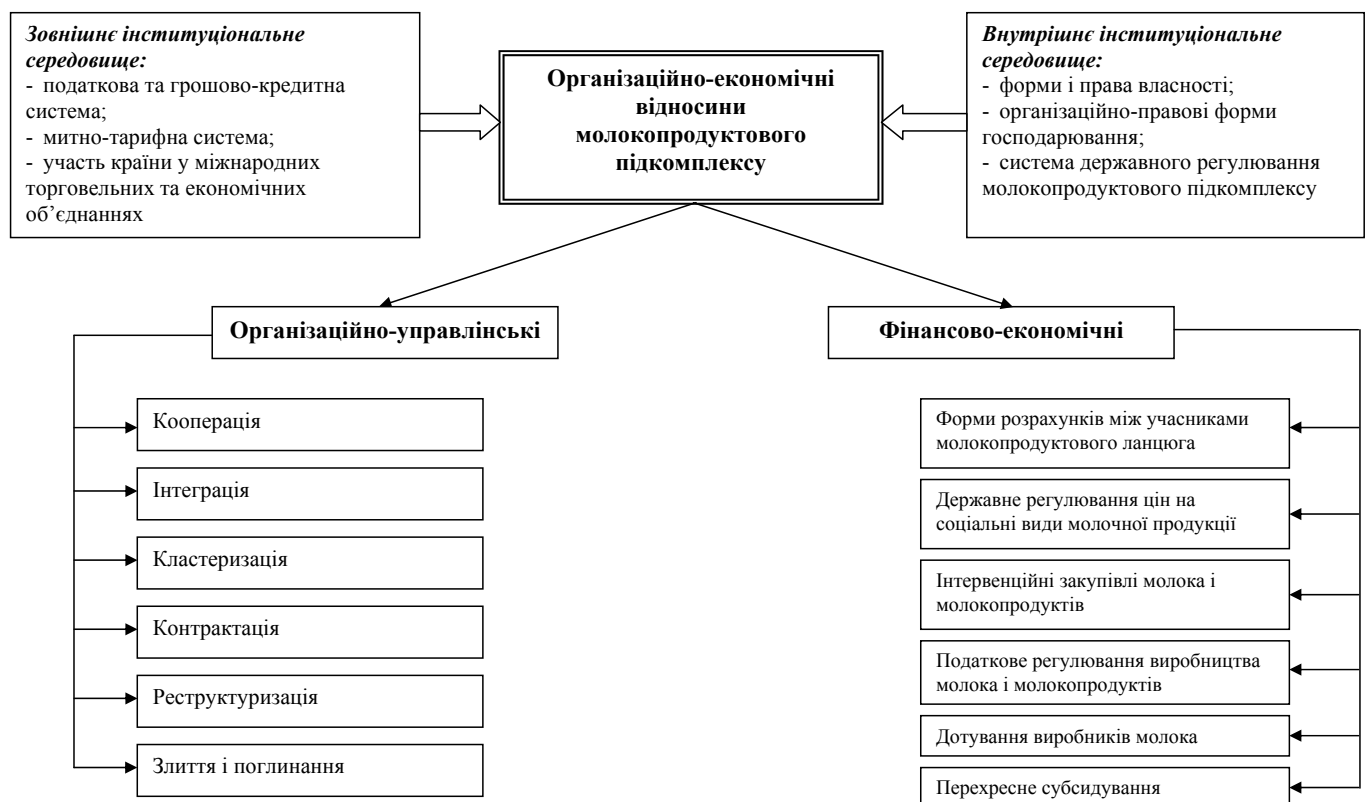
дарства та всередині даного підкомплексу зумовлена несформованістю й половиначастістю трансформаційних заходів щодо умонтування елементів ринкових відносин у всі фази молокопродуктового ланцюга.

Організаційно-економічні відносини поряд із виробничо-технічними є складовими виробничих відносин, які охоплюють весь спектр відносин, пов'язаних із правами й формами власності на засоби виробництва, технічним та технологічним оснащенням виробничого процесу, перерозподілом фінансових ресурсів та взаємозв'язками між окремими підрозділами суб'єкта господарювання. З огляду на це організаційно-економічні відносини мають включати лише ті взаємозв'язки, які стосуються організаційних та економічних аспектів підприємницької діяльності, тобто організаційно-управлінські й фінансово-економічні відносини.

Становлення організаційно-економічних відносин молокопродуктового підкомплексу з іншими сферами суспільного відтворення базується на існуючих інституціональних передумовах, що зумовлені впливом як зовнішнього по відношенню до даного підкомплексу інституціонального середовища, так і внутрішнього (див. рис.). Зовнішнє інституціональне середовище безпосередньо пов'язане з тими зобов'язаннями, які взяла на себе Україна, вступивши в СОТ, а також із фундаментальними засадами існуючої податкової, грошово-кредитної та митно-тарифної системи. Внутрішнє інституціональне середовище представлено домінуючими формами й правами власності на засоби виробництва у молочному скотарстві та молочної промисловості, інституціоналізованими організаційно-правовими формами молокопродуктового бізнесу, наявною системою державного регулювання молокопродуктового підкомплексу, яка визначає спектр інструментів прямого та непрямого впливу на виробництво молока й молочних продуктів.

Посилення конкурентної боротьби на глобальних ринках молока і молокопродуктів та необхідність закріплення вже навіть на вітчизняному ринку молочної продукції вимагає розширення спектра організаційно-управлінських відносин молокопродуктового підкомплексу через кооперацію, інтеграцію, кластеризацію, контракцію, реструктуризацію, а також злиття й поглинання суб'єктів молочарського бізнесу. Особливо актуальністю відзначаються перспективи поширення у практику виробничо-господарської діяльності різноманітних форм **інтеграції та кластеризації**.

Рисунок. Види та форми організаційно-економічних відносин молокопродуктового підкомплексу

Переведення національного молокопродуктового підкомплексу на інноваційну модель розвитку потребує залучення значних обсягів інвестицій. Тотальний бюджетний дефіцит та символічна державна підтримка виробництва молока, які мають місце в Україні, не створюють навіть критично необхідного мінімуму фінансового забезпечення відтворення ресурсно-виробничого потенціалу як молочного скотарства, так і молочної промисловості.

Ще однією вагомою небезпекою є експансія на вітчизняний ринок транснаціональних корпорацій, що працюють у сфері молочного бізнесу і прагнуть поглинути вітчизняних виробників молока і молокопродуктів. У таких умовах важливого значення набуває проблема інтеграції виробників і молокопереробних підприємств у потужні об'єднання, що дозволить підвищити рівень концентрації інвестиційних можливостей і розширити потенціал впровадження процесних та продуктових інновацій.

У сучасних умовах господарювання, коли вітчизняний фондовий ринок та інші інститути ринкової економіки ще не сформовані, реалізація важливих для країни та окремих регіонів проектів вимагає втручання органів державного управління у процес організації підприємницької діяльності. Для молокопродуктового підкомплексу це особливо важливо, оскільки лівова частка сирого молока виробляється у віддалених від центрів ділової активності сільських населених пунктах, будівництво молочних ферм вимагає безпосереднього державного патронату, оскільки фінансується на 50% за рахунок Державного бюджету України. Органи державного управління можуть активно вливатися в систему організаційно-економічних відносин щодо виробництва молока і молокопродуктів в умовах кластерного утворення. З огляду на це кластеризація розглядається як перспективна форма організаційно-економічних відносин молокопродуктового підкомплексу, оскільки дозволяє синхронізувати діяльність органів державної влади та підприємницьких структур у напрямі формування матеріально-технічної бази та інфраструктурного забезпечення сфери молочного скотарства та індустрії переробки молока.

Недосконаліми на сьогодні є ряд фінансово-економічних складових організаційно-економічних відносин молокопродуктового підкомплексу з іншими сегментами національного господарства. Зокрема, постійно виникають суперечності в системі розрахунків між виробниками молока і заготівельними підрозділами молокопереробних підприємств, між виробниками молочних продуктів і торговельною мережею. Тривалий період відбувалась закупівля молока у населення за рівнем цін, який не покривав навіть витрат на його виробництво, не кажучи вже про прийнятний рівень рентабельності. Дуже часто такий рівень цін заготівельними організаціями встановлювався свідомо з метою отримання надприбутків і квазіренти вже на виході готової молочної продукції. Не завжди вчасно оплачується переробним підприємствам продукція, яку отримують торговельні підприємства, що змушує їх можливість щодо значного поповнення обігових коштів.

Такі рецидиви хаосу 90-х років значною мірою зумовлені дещо ліберальною системою державного регулювання цін на молочну продукцію, особливо на її соціальні види. Держава має жорстко обмежувати необґрунтоване завищення цін, упереджувати прояви картельних змов щодо встановлення закупівельних цін на сире молоко та цін на молочну продукцію.

Значний деструктив у систему організаційно-економічних відносин вносить відсутність системи інтервенційних закупівель молока і молокопродуктів, що знаходить свій прояв у зростанні цін на сире молоко в умовах навіть незначного скорочення його виробництва та у ще більш стрімкому зростанні вартості готової молочної продукції. Створення інтервенційних агентств дасть можливість збільшувати пропозицію молочних продуктів в умовах їх дефіциту, а також купувати даний вид продукції за середніми цінами в ситуації, коли надмірна пропозиція призводить до необґрунтованого зниження ринкових цін на молокопродукти.

Система податкового регулювання виробництва молока і молокопродуктів є складовою загальної системи оподаткування, і застосування різного роду податкових преференцій є дуже проблематичним, оскільки потребує численних змін у законодавчих та нормативних актах. Зміни в податковому регулюванні виробництва молокопродуктів мають стимулювати зменшення використання ГМО та пальмової олії в окремих видах молочної продукції, спонукати виробників до максимально можливого використання екологічно безпечних інгредієнтів.

У молокопродуктовому підкомплексі не спостерігається позитивних тенденцій у більшості сегментів у зв'язку з недостатнім рівнем дотування та відсутністю ефективних систем субсидування виробництва молока і молочних продуктів. Узагалі система дотування побудована на дискримінаційних по відношенню до особистих селянських господарств умовах (у більшості регіонів спостерігається ситуація, коли дотації надаються лише сільськогосподарським підприємствам).

Система організаційно-економічних відносин як усередині молокопродуктового підкомплексу, так і суб'єктів даного підкомплексу з іншими ланками господарського комплексу є недосконалою і потребує реформування. Комплекс реформаційних заходів має включати два основних блоки:

- 1) удосконалення організаційно-управлінських відносин;
- 2) удосконалення системи фінансово-економічного регулювання виробництва молока та молокопродуктів.

Щодо першого блоку мають бути розроблені пілотні проекти з імплементації у вітчизняну практику закордонних зразків молокопродуктової кооперації; внесені відповідні зміни в Закон України «Про державно-приватне партнерство», які стосуються формування кластерних утворень у системі виробництва й переробки молока та укладання контрактів між виробниками молока й переробними підприємствами; інституціоналізовано запобіжні заходи щодо поглинання вітчизняних молокопереробних підприємств іноземними транснаціональними компаніями.

У другому блоці необхідно чітко визначити в антимонопольному законодавстві правові межі картельних змов між основними виробниками молочних продуктів щодо встановлення закупівельних цін на молоко сировину; розробити механізм формування в регіонах інтервенційних агентств, діяльність яких дозволить згладжувати сезонні коливання у виробництві молока й упереджувати тим самим дефіцит молочної продукції; розширити перелік податкових важелів, що обмежують використання екологічно небезпечних інгредієнтів у виробництві молокопродуктів; переглянути базу нарахування дотацій в напрямі стимулювання підвищення рівня переробки сирого молока.

ВИСНОВКИ

Організаційно-економічні відносини у молокопродуктовому підкомплексі слід розглядати як відносини між суб'єктами ринку молока і молокопродуктів різних форм господарювання та власності, які базуються на участі в єдиному виробничо-технологічному ланцюзі виробництва і споживання молочної продукції, побудованому на взаємовигідній основі й зорієнтованому на одержання максимального прибутку, що дозволить забезпечити розширене відтворення ресурсно-виробничого потенціалу молокопродуктового підкомплексу.

Становлення організаційно-економічних відносин молокопродуктового підкомплексу з іншими сферами суспільного відтворення базується на існуючих інституціональних передумовах, що зумовлені впливом як зовнішнього по відношенню до даного підкомплексу інституціонального середовища, так і внутрішнього.

У сучасних умовах нарощення запасу міцності вітчизняного молокопродуктового підкомплексу пов'язується з масовою імплементацією у практику виробничо-господарської діяльності різноманітних форм інтеграції та кластеризації. У першому випадку буде підвищено рівень концентрації інвестиційних ресурсів і сформовано запобіжні заходи щодо поглинання транснаціональними корпораціями, а в другому – забезпечено безпосередню участь держави в становленні молочарського бізнесу на депресивних сільських територіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абалкин Л. И. *Хозяйственный механизм развитого социалистического общества* / Л. И. Абалкин. – М.: Мысль, 1973. – 263 с.
2. Гринчук В. Ю. *Розвиток економічних взаємовідносин підприємств молокопродуктового підкомплексу: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (Економіка сільського господарства та АПК)»* / В. Ю. Гринчук. – Біла Церква, 2011. – 273 с.
3. Ільчук М. М. *Ефективне функціонування молокопродуктового підкомплексу України*. – К.: «Нічлава», 2004. – 312 с.
4. Коденська М. Ю. *Організаційно-економічні аспекти розвитку господарств агропромислового типу* / М. Ю. Коденська // *Економіка АПК*. – 1996. – № 6. – С. 34-40.
5. Крисальний А. В. *Экономические взаимоотношения кооперирующихся хозяйств* / А. В. Крисальний. – К.: Урожай, 1983. – 184 с.